

To'raboyeva Muqaddas Yoqubjanovna

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti tadqiqotchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
muqaddastoraboyeva4@gmail.com

ONA TILI DARSLARIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING MAZMUN VA MOHIYATI

Annotasiya: Maqolada o'quvchilarga ona tilini o'qitish orqali shu til bo'yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy to'rt turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish amallari bo'yicha malaka va ko'nikmalar me'yorini rivojlantirish yuzasidan ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: uzluksiz ta'lim, nutqiy faoliyatning asosiy to'rt turi, nutqni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish amallari, sintaktik-uslubiy jihatdan to'g'ri baholay olish, so'zni grammatik jihatdan to'g'ri shakllantirish, nutqiy-kommunikativ, grammatik va umumtarbiyaviy vazifalar, o'quvchining nutqiy (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozish) kompetensiyasi.

Аннотация: В статье дана научная основа для выработки нормы умений и навыков по основным четырем видам речевой деятельности, которые приобретаются на этом языке посредством обучения учащихся родному языку: слушание и понимание речи, говорение, практика чтения и письма.

Ключевые слова: непрерывное образование, четыре основных вида речевой деятельности, понимание речи на слух, говорение, практика чтения и письма, умение синтаксически-методически правильно оценивать, грамматически правильное формирование слова, логико-коммуникативные, грамматические и общеобразовательные задачи, речевая (понимание на слух, говорение, чтение, письмо) компетенция учащегося.

Abstract: The article provides a scientific basis for developing a norm of skills and abilities for the main four types of speech activity that are acquired in this language through teaching students their native language: listening and understanding speech, speaking, reading and writing practice.

Keywords: continuing education, four main types of speech activity, listening comprehension, speaking, reading and writing practice, the ability to syntactically and methodically correctly evaluate, grammatically correct word formation, logical-communicative, grammatical and general educational tasks, speech (listening comprehension, speaking, reading, writing) competence of the student.

Kirish. Bugungi kunda tubdan takomillashtirilayotgan uzluksiz ta'lim jarayonida yangi metodikalarni yaratilishi davr talabi jarayonidir. Bu haqda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan 2023-yil 28-yanvarida ta'lim tizimini isloh qilish masalalariga bag'ishlab o'tkazilgan videoselektor yig'ilishi hamda 5- aprelda bo'lib o'tgan kengaytirilgan yig'ilishda aniq vazifalarni belgilab berdi.

O'quvchiga tilni o'qitish orqali shu til bo'yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy to'rt turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish amallari bo'yicha har bir sinfda taqozo etiladigan malaka va ko'nikmalar me'yorini rivojlantirish, bunda o'qish hamda mehnat jarayonida, oila va jamoat joylarida yuzaga keladigan turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikr almasha olish va fikr bayon eta bilish, eshitilgan materialni idrok etish, shuningdek, yozma manbalarni o'qish orqali axborot olish, voqea-hodisalarga o'z munosabatini bildirish tarzida muloqotga kirish malakasini egallab borish dinamikasi nazarda tutiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xorijiy davlatlar olimlari J.Culler, S.Kanngisser, G.Leech, H.P.Gricelarning ilmiy izlanishlarida pragmalingvistika muammolari, xususan, soʻzlarning matndagi maʼnolarini aniqlash hamda kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning ijtimoiy-madaniy, psixologik va lingvistik jihatlarini ochib berilgan.

Mustaqil davlatlar hamdoʻstligi mamlakatlari olimlaridan E.S.Aznaurova, L.M.Vasilev, A.I.Vlasenkov, T.B. Dudina, I.A.Zimnyaya, L.G.Luzina, V.N.Marov, V.Myasnikov, O.I.Okulovskiy, M.A.Pautova, G.G.Pochepstov, G.G.Chanisheva larning ilmiy izlanishlarida esa oʻquvchilarda kompetentlikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik, integral-pedagogik jihatlarini tadqiq etilgan.

Ona tili oʻqitishning mazmuni, integratsiyali taʼlim orqali oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini rivojlantirish hamda matn ustida ishlashga doir A.Gʻulomov, A.Nurmonov, A.Zunnunov, Q.Yoʻldoshev, B.Toʻxliyev, Q.Husanboyeva, M.Mirqosimova, Sh.Yusupova, N.Uluqov, M. Abduraimova, T.Ziyadova, R.Safarova, E.Qilichev, B.Yoʻldoshev, X.Muhitdinova, V.Qodirov, X.Qurbonovalarning ilmiy tadqiqotlari yaratilgan boʻlsa-da, biroq til taʼlimida matn tahlili orqali oʻquvchilarda pragmatik kompetentsiyani rivojlantirish asosida ularning ogʻzaki va yozma savodxonlik, notiqlikka doir malaka va koʻnikmalarni, til va nutqqa oid bilimlarini boyitish, rivojlantirish, takomillashtirish monografik tadqiq etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Yosh avlod maʼnaviyatini rivojlantirish oʻzbek xalqining boy tarixi, milliy qadriyatlari, urf-odatlar va ularni oʻzida aks ettirgan adabiy-badiiy meros bilan yaqindan tanishtirish, milliy anʼana, bayram, urf-odatlar asosida shakllangan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirishni taqozo etadi. Bunda, jumladan, oʻzbek adabiyotining ixcham va goʻzal namunalarini, xalqning tarixiy, madaniy hayotiga xos muhim lavhalar, jahon milliy madaniyatiga hissa qoʻshgan oʻzbek xalqi vakillarining ijodiy merosini oʻrganish ham koʻzda tutiladi. Bu jarayonda oʻrganilayotgan soʻz va soʻz shakllarini toʻgʻri talaffuz qilish hamda yozish, soʻzni grammatik jihatdan toʻgʻri shakllantirish, soʻzlarni oʻrinli tanlash va sintaktik-uslubiy jihatdan toʻgʻri baholay olish, jumla tuzish va nutq ohangini belgilashda adabiy til imkoniyatlaridan oʻrinli foydalanish talab etiladi. Til oʻrganishda uzluksiz taʼlimning boshlangʻich va umumiy oʻrta bosqichlarida til taʼlimining lisoniy, lingvopsixologik, sotsiopsixologik va paralingvistik va, muhimi, umumdidaktik va oʻziga xos metodik xususiyatlardan kelib chiqqan holda hosil qilinadigan nutqiy-kommunikativ, grammatik va umumtarbiyaviy vazifalar belgilanadi.

Ona tilini fan sifatida oʻqitish borasida oʻz yechimini kutayotgan bir qator dolzarb muammo va kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Jumladan:

ona tili fanini oʻqitishda asosan nazariy maʼlumotlarga eʼtibor qaratilgan boʻlib, oʻquvchining nutqiy (tinglab tushunish, gapirish, oʻqish, yozish) kompetensiyasini oshirishga yetarli eʼtibor berilmagan;

ona tili fanida oʻqitiladigan mavzular sinflar kesimida tahlil qilinganda, oʻquvchi uchun murakkab boʻlgan koʻplab grammatik mavzularning mavjudligi;

ona tili fanini hayot bilan bogʻlab oʻqitishga, ona tilimizning boy imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda, oʻquvchilarga mazmunli, sodda, qiziqarli tarzda yetkazib berishga eʼtibor qaratilmagan;

oʻquvchilar darsliklardagi mavzularni oʻzlashtirishida qiziqish, ishtiyoq, maylni hosil qiladigan, mantiqiy, kreativ, ijodiy fikrlashga undovchi mashqlar, topshiriqlar oʻz aksini topmagan;

umumiy oʻrta taʼlim maktablarida ona tili fanini oʻqitishning yangi, samarali usullari, ilgʻor pedagogik texnologiyalarini keng joriy etish talab darajasida emas;

ona tili fanining ilmiy metodik taʼminoti (darslik, oʻqituvchi kitobi, mashq daftari, mulʼtimedia ilovalar, didaktik materiallar va boshqa) yetarli darajada ishlab chiqilmagan;

oʻqituvchi va pedagoglarning metodik taʼminotini yaxshilash, ona tili va adabiyot fani oʻqituvchilari va metodistlari uchun masofadan oʻqitish kurslari joriy etilmagan;

mavjud oliy taʼlim muassasalarida ona tili fani yoʻnalishida oʻqituvchi, pedagog, kadrlarni tayyorlash sifati bugungi kun talablariga mos kelmasligi ona tili fanini oʻqitishni tubdan qayta koʻrib chiqish va zamon talabiga mos ravishda yangilashni taqazo etmoqda.

Tahlil va natijalar. "Ona tili" nafaqat leksik va grammatik me'yorlarni o'rgatuvchi, balki o'quvchi nutqiy faoliyatida ixtiyoriy mavzu, fanlar kesimidagi matnlarni tinglab tushunish, to'g'ri o'qish, orfoepik va orfografik me'yorlarni qo'llash salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan fandir. O'quvchining mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlashi uchun ona tili darslarida o'qib tushunishga alohida e'tibor qaratiladi. Ona tilini puxta o'zlashtirgan o'quvchi boshqa fanlarni qoniqarli o'zlashtiradi. O'qish savodxonligi mukammal bo'lgan o'quvchi boshqa fanlarda o'rganayotgan matnlarni o'qish orqali mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlaydi, olgan bilimlarini hayotda qo'llay olish layoqati rivojlantiriladi. Shuningdek, o'quvchining mantiqiy fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan xalqaro baholash dasturi (PISA, PIRLS) talablariga mos keladigan matnlar bilan ishlashga mo'ljallangan amaliy topshiriqlarni matnlarning mazmuniga moslashtirish o'qituvchi oldidagi asosiy vazifalardan biri. Bunda matnni tushunish, tahliliy, tanqidiy fikrlash va munosabat bildirish malakalarini shakllantirish ko'zda tutiladi.

Ona tili fani o'quvchi shaxsida fikrlashga, o'zgaralar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va ravon bayon qila olishga qaratilgan nutqiy (kommunikativ) kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchida til qurilishiga oid o'zlashtiriladigan amaliy bilimlarni (fonetika (orfoepiya), leksika, so'z tarkibi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish.

Maktab bitiruvchilarida til va adabiyot fanlari bo'yicha rivojlantiriladigan umumiy kompetensiyalar

(umumiy o'rta ta'lim bitiruvchilariga qo'yiladigan talablar)

NUTQIY KOMPETENSIYALAR

Og'zaki nutq malakasi	
OTBMT.ON.1	o'zbek adabiy tili me'yorlariga amal qilgan holda turli nutqiy vaziyatlarda ravon so'zlay olish
OTBMT.ON.2	mavzu yuzasidan nutq tayyorlay olish va uni bayon qilish, mavzu doirasidagi fikr va g'oyalarini taqdimot ko'rinishida namoyish qilish
OTBMT.ON.3	munozaralarda ishtirok etish, fikrlarni umumlashtirish va munosabat bildirish olish
OTBMT.ON.4	badiiy matnni yoddan ifodali aytish, bunda ohang, ovoz tovlanishlari va to'xtam (pauza) dan o'rinli foydalana olish

Yozma nutq malakasi	
OTBMT.YN.1	o'z fikr va hissiyotlarini imlo, punktuatsion, uslubiy qoidalarga rioya qilgan holda to'g'ri, izchil, ifodalash, shuningdek, ma'lumotni belgilangan hajm talabiga ko'ra yoza olish
OTBMT.YN.2	turli maqsad va har xil o'quvchiga mo'ljallangan matnlarni yoza olish, xususan, ma'lum narsa/hodisa haqida yozma ma'lumot yetkaza olish
OTBMT.YN.3	materiallarni tartiblash va umumlashtirish, fikr va dalillarni tafsilotlar bilan asoslab yoza olish
OTBMT.YN.4	yoza nutqining ta'sirchanligini oshirish maqsadida ifoda vositalarni o'rinli qo'llay olish
OTBMT.YN.5	matnning izchilligi ta'minlash va saviyasini oshirish uchun so'z va grammatik vositalarni to'g'ri qo'llay olish
OTBMT.YN.6	imlo, uslub va punktuatsion me'yorlarga rioya qilish.

Anglash malakasi	
O'qish va tushunish	
OTBMT.A.O'T.1	matnning uslubini farqlagan holda ravon va ifodali o'qiy olish;
OTBMT.A.O'T.2	matnda til qanday qo'llanganini, xususan, har bir so'z, so'z birikmasi va gap shaklining qanday ma'no tashiyotganini, nega aynan shu so'z, birikma yoki gap qo'llanganini, matn tuzilishi va uning tarkibiy qismlarini bog'lovchi vositalarning vazifasini tushuna olish;

OTBMT.A.O'T.3	ibora (idioma)lar, maqol va aforizmlarning matnga qo'shadigan hissasini aniqlay olish
OTBMT.A.O'T.4	matn mazmuniga mos sarlavha (lar)ni topa olish
OTBMT.A.O'T.5	matn obyektiga muallifning nuqtayi nazarini aniqlay olish
OTBMT.A.O'T.6	xulosa chiqarish, xulosani matnda berilgan hodisaga bog'lay olish
OTBMT.A.O'T.7	matnning yozilishidan qanday maqsad ko'zlanganini, qaysi toifadagi o'quvchiga mo'ljallanganini, qanday kontekstda yozilganini bilish va bu bilimni matnni yaxshiroq tushunish uchun qo'llay olish.

Tinglab tushunish	
OTBMT.A.TT.1	monologik nutq va suhbatni tinglab tushuna olish
OTBMT.A.TT.2	jonli nutq va audiomatn mavzusi yuzasidan tilga olingan tafsilotlarni belgilay olish;
OTBMT.A.TT.3	berilgan savollarni tushuna olish va javob bera olish
OTBMT.A.TT.4	so'roq gap, darak gap, undov gaplar va kinoya ohangidagi farqni tushunish;
OTBMT.A.TT.5	audiomatnda berilgan ma'lumotni turli shaklda, xususan, jadval, chizma, grafik ko'rinishida ifodalay olish
OTBMT.A.TT.6	audiomatnni og'zaki aytib bera olish va matn ko'rinishida yozib bera olish
OTBMT.A.TT.7	tinglanganlar asosida xulosa qilish va xulosani dalillar bilan asoslay olish
OTBMT.A.TT.8	dialogik nutq va suhbatda tomonlarning vazifasi, fikri va qarashlarini farqlay olish;

Xulosa va takliflar: (Conclusion /Recommendations.) Til ta'limida lingvistikaga oid nazariy bilimlarning amaliy tabiatli nutqiy kompetensiyalar ustida ishlashga yo'naltirilishi va unga bo'ysundirilishi yetakchi tamoyil sifatida belgilanadi.

O'zbek tili ta'limida xorijiy tajribalarga ijodiy va tanqidiy yondashiladi, milliy pedagogikamiz tarixidagi boy tajribalarga tayaniladi hamda mamlakatimizda vujudga kelgan ilg'or tajribalar o'rganilib, umumlashtirilgan holda amaliyotga tatbiq etiladi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasi ta'minlanadi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida masofaviy ta'lim dasturlari tashkil etiladi.

Metodik tadqiqotlar natijalariga ko'ra ta'lim oluvchilarning mustaqil ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ustuvorlik kasb etgan majburiy hamda variativ komponentlar uyg'unligini nazarda tutuvchi o'quv dasturlari asosida darsliklarning yangi avlodi yaratiladi.

O'quv materiallarini nazariy hamda amaliy o'zlashtirishda yordam beradigan metodik ta'minot: yordamchi o'quv vositalari (lug'atlar, qomuslar, matnlar to'plami, multimedia, mobil ilovalar va h.) yaratiladi.

Amaliyotdagi mavjud muammolar metodik tadqiqotlar hamda ilmiy izlanishlar natijalariga tayanilgan holda hal etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy o'rta ta'limning milliy o'quv dasturi. 2020.
2. Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standarti (Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6-apreldagi 187-sonli qarori)
3. Она тили таълимида тафаккурни ривожлантирувчи машқлар методикаси. Бухоро давлат университети. Педагогик маҳорат. Илмий-назарий ва методик журнал. 2-сон.2021. 149-153-бет